

Hegedűs B. András

RÁKOSI SZÍVE, VAGY SAJÁTOS ADALÉKOK A MAGYAR FORRADALOM TÖRTÉNETÉHEZ¹

Rákosi Mátyás: Visszaemlékezések, 1940–1956. 1–2. köt.

Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket készítette Baráth Magdolna, Feitl István,

Gyarmati György, Palasik Mária, Sipos Levente, Szücs László és

T. Varga György. Szerkesztette Feitl István, Gellériné Lázár Márta

és Sipos Levente. Budapest, 1997, Napvilág. 647, 649–1122. o.

„A szívem majd megszakadt, ha arra a kárra gondoltam, amit mi, magyar kommunisták, a nemzetközi kommunista mozgalomnak okoztunk” – foglalja össze az 1956-os „események” tanulságát most megjelent önéletrajzának 1037. oldalán Rákosi Mátyás. Talán ez a – szubjektív és őszintének tűnő – mondat a kulcs a visszaemlékezések írójának gondolkodásához, s végső soron politikájához. Rákosinak nem a magyarok – katonák, felkelők, civilek, ávósok – kiömlött, kiontott vére, a szovjet katonák hiábavaló pusztulása, és nem is meglincselte elvtársainak szörnyű halála fájt, hanem a szégyen, hogy a magyar kommunisták pártja, amelynek ő egyik alapító tagja és sokáig vezére volt, leszerpelt, csődöt mondott, rosszul vizsgázott a Kommunista Internacionálé magyarországi szekciójaként.

Rákosi minden politikai lépését, gondolatát és meggyőződését is, amelyet csak taktikai megfontolások – a pártvonallal kényszerűen – befolyásolhattak, a kommunista internacionalizmus – értelmezésében a feltétlen Moszkva iránti hűség – érdekei határozták meg. Minden más, ami ezzel szemben állt, szemben állhatott, vagy akkor ettől eltért („elhajolt”), Rákosi számára idegen, ellenséges és üldözendő volt. A nemzeti, egyéni vagy bármilyen más erkölcsöt, érdeket, indítékot semmibe vevő magatartás és gondolkodásmód kialakulását sajnos nem ismerhetjük meg visszaemlékezései alapján, hiszen a memoárok politikailag talán kevésbé érdekes és jelentős első része, amely több mint ezer oldalon születésétől 1925. évi magyarországi letartóztatásáig ad számot életéről, még nem jelent meg. Nem tudjuk még, hogy miképpen nézett szembe az elaggott Rákosi az utolsó emigrációban fiatalkorával és családjával. Apjával, akiről

¹ Elengedhetetlen a legőszintébb elismerésünket kifejezni a szerkesztőknek és sajtó alá rendezőknek Rákosi visszaemlékezéseinek példaszerű kiadásáért. Nem csupán a gyorsaság, az ízléses és mégsem hivalkodó kivitel, hanem a könyv apparátusa, a jegyzetek, a részben elfelejtett források, az utalások, magyarázatok és a könnyen kezelhető névmutató teszi használhatóvá Rákosi életrajzát. A kötet szerkesztői felismerték, hogy az érdeklődő olvasók nagy része már nem kortárs, viszont sok szereplő és az események jó része is feledésbe merült, és újabb kiadásra talán soha nem lesz alkalom. Hacsak Bulgakov macskája meg nem jelenik Budapesten a Moszkvában „maradt” részletek másolatával...

a visszaemlékezésekhez csatolt kronológia – a legendákkal és az ellenlegendákkal szemben – pontosan állapítja meg, hogy 12 gyermekes zsidó kiskereskedő volt, akinek ő negyedik gyermekeként született 1892. március 9-én.

A Trianonban elcsatolt területen született, magyar–zsidó fiatalember – szülei asszimilációs szándékát a korai névmagyarosítás, feltörekvését pedig a Sopronba költözés egyértelműen jelzi – életútja talán nem különbözött megannyi sorstársától; magyarságtudatának és magyarságérzésének hiánya éppen ezért szembeötlő. Ezért (is) lenne üdvözlendő, ha a fiatal koráról szóló visszaemlékezések is mihamarabb hozzáférhetővé válnának. Mindennek bizonyítása „hősünk” bukása után több mint négy évtizeddel talán felesleges. A kommunisták gyökértelen hazátlansága a mindenkori antikommunizmus kedvelt propagandaérve, Rákosihoz azonban ez fokozottan igaz. Amikor a szegedi börtönben értesült a Trianonban elcsatolt területek egy részének visszakerüléséről, meg sem kísérelte megérteni, hogy a revízió valóságos elégtételt is jelenthet az országnak, hogy a magyar nép túlnyomó többségének – köztük megannyi baloldali gondolkodásúnak is – igazi boldogságot okoz a magyar falvak és városok visszakerülése. Rákosi mindennek csupán – valóban létező – árnyoldalát látja. Ez önmagában még nem lett volna nagy baj, azonban (évtizedekkel később!) mély megvetéssel írt a „nem osztályöntudatos munkástömegekről”, és azokról az elvtársairól, akiknek a börtönben neki kellett megmagyaráznia, hogy itt nem az imperialisták békéjével elszakított magyarok felszabadításáról van szó... (1. köt. 8. o.)

Nem tudunk és nem akarunk Rákosi visszaemlékezéseinek egészével, pontosabban a megjelent két teljes kötettel foglalkozni. Érdeklődésünket elsősorban az 1953 utáni időszakra korlátozzuk, amikor Rákosit – Sztálin halála után és a Sztálin halálát követő gyors szovjet változások közvetlen hatásaként – moszkvai főnökei kíméletlen sietséggel és megalázó módon váltják le a Magyar Népköztársaságnak nevezett birodalmi tartomány vezetői posztjáról. S mivel Rákosi nagyon jól tudta, hogy ő a moszkvai vezetés bizalmából és akaratából lett a magyarok bölcs vezére, a döntést minden tiltakozás és vita nélkül vette tudomásul. A pártfegyelem, pontosabban az internacionalista pártfegyelem mindennél előbbre való volt számára. Demokratikus centralizmusról még formailag sincsen szó, hiszen a döntést nem azok hozták, akik formailag őt megválasztották, hanem azok, akik annak idején kijelölték. Más kérdés, hogy a döntéssel nem értett egyet, mélyen igazságtalannak tartotta, és közeli elvtársaira, a Politikai Bizottság vele együtt Moszkvába rendelt tagjaira – akik azonnal csatlakoztak a szovjet vezetők olykor nyomdafestéket nem tűró és „pártszerűnek” aligha mondható kritikájához – joggal neheztelt. Mindebből logikusan következik, hogy hatalmának restaurálása és internacionalista becsületének helyreállítása érdekében a továbbiakban mindent megtett, hiszen vissza akarta szerezni az elvesztett bizalmat, és folytatni évek óta érvényesített – olykor talán kisebb hibák tarkította, de végső soron helyes és eredményes – politikáját.

Az azonban valószínűleg még álmatlan éjszakáin sem jutott eszébe, hogy egy független ország parlament által választott miniszterelnökét és egy önálló párt kongresszuson választott főtitkárát nem a Kreml sebtében összehívott pártvezetőségi ülésén kellene móresre tanítani. A Moszkvában 1953 júniusában lezajlott – és évtizedekig eltitkolt, de most már évek óta közismert – tárgyalásokat Rákosi természetesen tartot-

ta, s miként a szovjet pártvezetés tette ez idő tájt és a következő években (különösen a Titóval való kibékülés idején), a vele történt méltánytalanságot Berijára „kente rá”.

Rákosi – s erről hiba volna megfedkezniünk – nem szabad elhatározásából írta memoárjait. A szovjet vezetés biztatta a munkára, hasznos időtöltésként, eltávolítása idején (már 1957-ben), amikor egyértelműen eldöntötték, hogy a Kádár-féle új vezetés nem kívánja hazatérését szovjetunióbeli „gyógykezeléséből”. A szerző valószínűleg önmaga előtt sem tisztázta, hogy kinek is írja művét. Széles körű, és főként magyar olvasóközönségre nemigen gondolhatott, még ha anyanyelvén írt is. Tudhatta, hogy a szovjet vezetés legfeljebb titkosszolgálati célokra használhatja fel visszaemlékezéseit, hogy személyekre vonatkozó információkat szerezzen, amelyeknek esetleg még nem volt birtokában. Nyilvánvalóan megvolt benne is az a legtöbb intellektuelle (feltételesen és részlegesen ruházzuk rá e tulajdonságot) jellemző belső igény és becsvágy, hogy emlékeit és gondolatait, igazolásait és öngazolásait hátrahagyva fejezze be pályafutását, de a terjedelmes mű valós célját meghatározni nem állt módjában.

Ezért (vagy éppen ennek ellenére) Rákosi nem kételkedett, nem tamáskodott, legfeljebb romló memóriájára hivatkozva megjelölte a később ellenőrizendő passzusokat. (Az ellenőrzésre már nem volt módja.) Ott azonban, ahol „forrásokra” tudott támaszkodni, kritikátlanul élt velük. Sok nehézség árán – a hivatalos magyar és szovjet szervek merőben értelmetlen akadékoskodásai után – családja segítségével jutott hozzá saját műveinek és beszédeinek vörös kemény kötésben kiadott kötetéhez, hogy azután ezekből idézzen szakadatlanul, unalmasan, és – ami a legnagyobb baj – minden reflexió és önreflexió nélkül. Sok évvel elhangzásuk után Rákosi úgy nyúlt vissza beszédeihez, mintha mi sem történt volna, mintha közben nem változott volna meg a világ, a hivatalos pártvonal, mintha nem váltották volna le, és 1956-ban nem omlott volna össze az általa vezérelt rendszer. Ezzel talán minősíthetjük is a visszaemlékezések sajátos forrásértékét: természetesen elsősorban öngazolásról van szó, amely a „megrendelő” szovjet elvtársaknak szól, de érdekes és helyenként újszerű megfogalmazásai is akadnak, főleg ott, ahol kénytelen a saját emlékezetére támaszkodni. A szerzőnek a száműzetésben nem volt, az olvasónak pedig még mindig nincs módja állításai egy részét hiteles források segítségével ellenőrizni.

A hiba nem a rendszerben, de még csak nem is a végrehajtásban volt, hanem – a legócskább ötvenes évekbeli érvrendszert használva – az „ellenségben”, a beépített ügynökökben, az amerikai kémszervezetek mesterkedésében és nyilvánvalóan Berijában, a Gonosz megtestesítőjében, aki őt – meg nem nevezett okból – személyesen gyűlölte, ellenlábását, Nagy Imrét viszont kedvelte.

Mindazonáltal érdekes, sőt olvasmányos, ahogyan Rákosi a leváltását elrendelő 1953-as moszkvai tárgyalásokat leírta. Bár már Budapesten elhatározta (elhatározták), hogy készek „a legmesszebbmenő engedékenységre is, csak hogy valamilyen konfliktus ne álljon elő”, az új szovjet vezetés indulata és stílusa megemészthetetlen volt Rákosi számára éppen úgy, mint az őt azonnal eláruló vezető elvtársak számára. Ezért érdekes Rákosi kétségbeesett „kiborulása”, amikor emigrációs magányában elpanaszolja, hogy olyasmiről kapott elvtársi kritikának aligha nevezhető súlyos elmarasztalást, amit valójában szovjet felettesei kívántak tőle az eltelt években.

Rákosi és Berija személyes és/vagy politikai ellentéte e memoár alapján nem tisztázható. Túlzott egyszerűsítés lenne mindent Berija közismert antiszemitizmusával magyarázni, és az sem elegendő indok, hogy amikor 1940-ben, 16 év börtön után Rákosi Magyarországról Moszkvába érkezett, néhány eredménytelen kísérletet tett a légerekben sínylődő régi kommunisták kiszabadítása érdekében. Rákosi – különösen miután a legfelső szovjet és Komintern-vezetés képviselői, Malenkov, Zsdanov és Manuilszkij személyesen intették le és szólították fel, hogy tartózkodjék a perekben eltűnt kommunisták sorsa felőli érdeklődéstől – gyors döntést hozott: letett a további próbálkozásokról. Felismerte, hogy ha nem hagy fel okvetetlenkedésével, a szegedi börtönöveket könnyen a Gulag egyik táborában folytathatja. Mivel a visszavonulás a magánéletbe az adott körülmények között nem merülhetett fel, úgy döntött, hogy megtanulja és alkalmazza az általa addig nem ismert praktikákat, s rablóból pandúrrá változik: így rövid idő alatt kiérdemelte a Sztálin legjobb magyar tanítványa címet.

Brutális leváltásáról jogos önsajnálattal írt („életemben kaptam már néhány megleckéztetést, de ilyet még soha...”), és lassan megértette – részben a Dimitrovval folytatott, leginkább emberi hangú beszélgetésekből is – a nagy perek utáni Moszkvát, beállt tehát a sorba, amelyből valójában sohasem akart kilépni, és amelytől nem akart elhajolni. Ellentétére Berijával mégsem elegendő ez a magyarázat. Lehetséges, hogy a szovjet levéltári hatóságok (divatossá vált magyar kifejezéssel élve) „letakartak” fontos információkat. A memoár 911. oldalán Rákosi (az 1953. júniusi megbeszéléseket elemezve) megemlíti, hogy kettejük ellenszenvének „hosszú története van”. „Nem kívánok kitérni – írta – azokra a konfliktusokra sem, amelyekbe 1945 után Berijával keveredtem. De amikor...” És bár Rákosi nem akart kitérni konfliktusaik igazi okaira, valamit mégis írt, s ez a valami nem is lehet olyan lényegtelen, ha a magyar nyelvű kézirat átadásakor (a Szovjetunió összeomlása után sok esztendővel!), először egy sort, majd féloldalmi szöveget letakartak vagy kivágtak a kéziratból a posztsovjett „levéltári” hatóságok.

A szovjet–magyar államvédelmi „kapcsolatok” oly bőséges történetét alig ismerve, még találgatni sem nagyon lehet, hogy Rákosi és Berija viszonya mikor vált ellenségessé: a Rajk-per koncepciólásakor, a Péter Gábor–Szűcs Ernő-viszály kapcsán, Péter Gáborék kikövetelt letartóztatásakor, az antiszemita kampány elindításakor vagy más, olyan eset kapcsán bármikor máskor, amelyre az irodalom még csak nem is utal. Azt ugyanis Rákosi egyértelműen elismeri (csak éppen sajátosan interpretálja), hogy ő tartott közvetlen kapcsolatot a KGB és jogelődei magyarországi rezidenseivel, és hogy például a Péter Gábor-ügyben – Péter Gábort Rákosi Berija beszervezett ügynökének tartotta, és meg sem említi, hogy cionista összeesküvés vádjával tartóztatták le – szovjet vizsgálóbizottság működött Magyarországon.

Ugyanígy – túlzás nélkül állítható –, hogy egy szó sem igaz mindabból, amit a Rajk-perről írt. (S nyugodtan kiterjeszthetjük ezt az állítást mindazokra a politikai perekre, amelyekről szó esik írásában.) Rajk letartóztatását a jugoszláv Lazar Brankovnak tulajdonította (meg sem említve a hányatott sorsú jugoszláv kommunista szerepeltetését a moszkvai, budapesti és valószínűleg más kihallgatásokon), és összefoglalóan megállapítja, hogy a nyilvános bírósági tárgyalás előtt hagyta magát a bíróság

tagjaitól és az ügyésztől megnyugtani, hogy sem a vádlottakat, sem a tanúkat nem kényszerítették a vallomástételre.

A tárgyalás illetően idilli előzményeinek persze ellentmond – hogyhogy ezt a szerző nem vette észre? –, hogy a vádiratot személyesen Sztálinnal „lektoráltatta” Moszkvában: oldalról oldalra haladtak a vádirat magyar és orosz nyelvű szövegén, s a végén megegyeztek (miután néhány sorral feljebb leírja, hogy a bíróság tagjai nem tapasztaltak rendellenességet!), hogy nem kell halálos ítéletet hozni. Rákosi a továbbiakban nem ad magyarázatot a Rajk-perben és más politikai perekben foganatosított kivégzésekre. A koncepciós perekből – Rákosi a kifejezést idézőjelbe tette – levont tanulság a feje tetejére állított logika mesterműve. Miután Rajk és társai ügyét követően sor került Szakasits és más szociáldemokrata vezetők üldözésére, s miután különösen az értelmiség körében nyugtalanság támadt, hogy kisebb-nagyobb politikai botlásokat „felplankolják”, láthatatlan repedések keletkeztek a rendszeren, ezek pedig tetézve az 1953 után (!) elkövetett súlyos hibákkal (magyarán: az ártatlanul elítéltek rehabilitálásával) a bosszúszomjas jugoszláv vezetők, Nagy Imre és az ellenforradalom malmára hajtották a vizet.

Hogy mindebben az egyes szovjet politikusok és államvédelmi vezetők milyen szerepet játszottak, arról semmit sem tudunk meg. Marad Berija már-már irracionális gyűlölete éppen Rákosival szemben. Nem csoda, hogy Rákosi hatalmas megkönynyebbüléssel fogadta alig két héttel utolsó és durva konfliktusuk után Berija letartóztatásának hírért. Külön – és érthető – örömmel nyugtázta, hogy Berija bukásával lekerült a napirendről a magyar kommunista vezetésben uralkodó zsidó többség kérdése, és főleg ennek nyilvános megtárgyalása, amit Rákosi szerint különösen Berija követelt.

Valójában itt lép a történetbe Nagy Imre, akire Rákosi eddig nem fordított nagyobb figyelmet. Rákosi olyan mértékig gyűlölte Nagy Imrét, hogy valójában nem is érdemes megjegyzéseivel, utalásaival foglalkozni. Már Kun Béla letartóztatásával kapcsolatban (jóllehet akkor ő – mármint Rákosi – Magyarországon ült börtönben) egyszerűen „ambiciózus besúgónak” nyilvánítja.

Rákosi tulajdonképpen csak Debrecenben került először intenzívebb kapcsolatba a demokratikus magyar kormány földművelésügyi miniszterével (az emigrációban ezek szerint nem volt kapcsolatuk), s azonnal összekülönböztek, amikor Nagy Imre a földosztás gazdasági és társadalmi, Rákosi viszont politikai-agitatív oldalára helyezte a hangsúlyt.

S ahogyan agrárpolitikáját megrögzött internacionalista attitűdje határozta meg, az új rendszer létrehozását is régi reflexei befolyásolták: Rákosi börtönben volt a nemzetközi kommunista mozgalom nagy antifasiszta fordulatakor, nem élte át a népfrempolitikai sikereit és kudarcait a spanyol polgárháború idején, számára változatlanul a szociáldemokrácia volt a fő ellenség, hiszen élete nagy (bár nem egyetlen) forradalmi tapasztalatát az 1919-es Magyar Tanácsköztársaság jelentette, amikor a szocdemek elárulták a proletárdiktatúrát. Bár tudta, hogy az új, demokratikus Magyarországon parlamenti többpártrendszer kell (!) teremteni – ezt írta elő az új szovjet pártvonal! –, 1945 elején pusztán „tudomásul vette”, hogy a kommunistáknak segíteni, és nem akadályozni kell a többi antifasiszta párt talpra állítását. Kötelességtudóan és minden erőt felhasználva folytatta a nem a testére szabott többpárti politizálást,

viszont néhány év múlva már a korlátoktól megszabadulva fogott hozzá jobboldali ellenfeleinek és baloldali szövetségeseinek brutális felszámolásához, a mindig is áru-lónak tartott szociáldemokraták kirekesztéséhez vagy erőszakos beolvasztásához, a demokratikus pártok „felszalámizásához”.

Berija eltávolítása után Rákosiban feltámadt a visszatérés reménye és a reváns lehetősége. Ismét Moszkvába rendelték a vezetést, és most már az új-régi elnökség adott eligazítást: „megmagyarázták” a Berija-ügyet, és még ebben a legszűkebb körben is ragaszkodtak a már kinyomtatott hivatalos brosúrához, amely szerint Berija a nép ellensége. Hruscsov visszatért a néhány hét előtti eligazításra, és néhány kérdésben – például a párt és az államvédelem kapcsolatában – visszavonulót fűjtak. Rákosi azonnal megkezdte itthon az ellentámadást: leállította a helyi pártaktívákat, amelyeken az új pártvonalat kellett volna ismertetni, és összehívta a nagy-budapesti pártaktívát. Fogalmazása ezúttal egyértelmű: Nagy Imre parlamenti beszéde bajt okozott, ám ezekben a napokban „engedett agresszivitása”. Rákosi elemében volt: a háromezer főnyi aktív kitörő lelkesedéssel fogadta beszédét, és hálás volt, amiért „megvédte a pártot”. A két irányzat közötti eltérés nyilvánvalóvá vált. Érdemes megjegyezni, hogy Rákosi – a hivatalos kádári párttörténetírással szemben – személyi ellentétekről vagy hatalmi villongásokról egyáltalán nem tud, számára nyilvánvaló, hogy két koncepció, két irányzat között kezdődött meg az életre-halálra szóló harc.

Ettől kezdve a Nagy Imre-vonal minden kisebb sikere a kártevés szinonimájává vált: ha a Belvárosban szabók és cipészek kezdtek újra dolgozni, ez ugyanúgy az új vonal kártevése, mint a sztálinvárosi beruházás mérséklése, vagy a hadsereg fejlesztésének korlátozása.

A botránykő persze a népfront felélesztése volt. Rákosinak nem kellett pártok, még csatlós pártok sem: itt is a forradalmi östörténethez nyúlt vissza, amikor még (a húszas évek elején) részt vett a Komintern munkájában: ha Lenin a történelmi pártok likvidálását tűzte ki célul, miért járna el ő másképpen? Nagy Imre népfrontos politikáját „ügyes és aljas demagógiának” minősítette, és a szocializmust féltette a miniszterelnök átmeneti sikerétől.

Rákosi szempontjából minden rendben is lett volna, ha nem csapott volna vilámként a politikai életbe a rehabilitáció kényszere. Míg egyrészt azzal a féligazsággal dicsekszik, hogy a magyar vezetés elsőként kezdte meg a rehabilitálásokat, gondolatmenetéből egyértelmű – s ez önmagában teljesen érthető –, hogy minden ízében ellenállt: hivatkozik a lengyelekre, akiknek még 1956 késő nyarán sem okozott mindez problémát, s míg azelőtt Berijára, most a neves lengyel kémre, az átállt Swiatłóra hárítja a felelősséget a Field testvérek ügyének kipattanásáért. Hogy miért ült ártatlanul, ítélet nélkül öt esztendőn át a nemzetközi koncepciók perék központi figurájaként egy amerikai kommunista magyar börtönben, és ő mint az államvédelem irányítója mit tudott erről – ezek a kérdések fel sem merültek a memoáriró fejében.

Miként következetesen és ádázul kitarzott a Nagy Imre elleni harcban, ő az, aki nem dőlt be Titónak és a jugoszláv vezetésnek („ma már világos, hogy a jugoszláv vezetők becsapták a jó szándékú szocialista tábor”), és előre látta, hogy a végleges kibékülés érdekében az ő fejét fogják ezüsttálcán felszolgálni Belgrádban.

Rákosi utolsó, bár már jelentéktelen szereplése a nemzetközi porondon a moszkvai XX. kongresszus. Teljes meglepetésként érte a Sztálint bíráló zárt ülés (amelyre nem kaptak meghívást a külföldiek), és azonnal felismerte, hogy Hruscsov beszéde – amelyet csak kölcsönbe kaptak meg, és amelyet Rákosi magyarra fordítva azonnal gyorsírásba diktált a „titkárnőként” használt Szalai Béla PB-tagnak –, a vég kezdetét jelenti. „Nagy Imréék újra előszedik a szocialista törvényesség megsértésének kérdését, csakhogy ezúttal a XX. kongresszus óriási presztízsére támaszkodva.” S így is történt.

Megindult a támadás, éppen az angyalföldi pártaktíván, ahol „teljesen váratlanul felszólalt egy Litván nevű meghívott, aki kijelentette, hogy... nem bízuk a vezetésemben...”. Ez volt az első ilyen nyílt támadás – emlékezik Rákosi, majd elégtétellel alapítja meg, hogy Litván később ellenforradalmi tevékenysége miatt hat- vagy nyolc-évi fegyházat kapott.² Egyértelmű, hogy a személyes szembesülés a párton belüli „ellenséggel” múlhatatlan sebet ütött a vezéren. Berija pofonjaihoz kénytelen volt hozzászokni, de a fiatal tanár támadásával, még ha pártszerű keretek között érte is, nem tudott mit kezdeni, csak abba tudott kapaszkodni, hogy polgári származású. Az eset valóban egyedülálló volt és maradt, nem meglepő, hogy a szerző majdnem nagyobb figyelmet szentel neki, mint az egész akkorra már megszerveződött értelmiségi ellenzéknek. (Nagy Imrén kívül név szerint alig említ meg valakit a vele szembe forduló egykori hívei közül.)

És ezután következett 1956 számára oly borzalmas tavasza és nyara: újra jelentkeztek az előző évben már elhallgattatott írók, a volt szociáldemokraták, a jugoszlávok; a politikai csapásokkal végzettszerűen együtt járó természeti csapások – a földrengés és a pusztító árvíz –, és persze a Petőfi Kör, továbbá az ellenséges Kossuth Klub. A Petőfi Körben Lukács György volt a „pápa”, és sikeres szereplése után Rákosi utasította az illetékeseket, hogy jobban készüljenek a következő vitára, gondoskodjanak arról, hogy a természet időben párthoz hű elemek foglalják el, és készítsék elő a hozzászólásokat. Rákosi június 27-én, a sajtóvita napján újabb moszkvai utazásáról tért haza, s csak itthon értesült arról, hogy a Petőfi Kör lényegesen jobban szervezkedett, mert a budapesti pártszervezet küldöttei már kiszorultak a teremből. A sajtóvita fantasztikus hatása azonban részben jól jött az apparátusnak, hiszen a „revizionisták végre kimutatták foguk fehéret”, és Gerő nyíltan kimondhatta a KV ülésén, hogy ami a Petőfi Körben történt, az az ellenforradalom kezdete.

Rákosi indulatai Lukácson kívül leginkább a népi kollégistákra zúdultak. A NÉKOSZ-szal egyszerűen nem tudott mit kezdeni: parasztok, értelmiségiek, antifasiszták és népiek, „nemileg szabadosak” voltak – olyan gyűlöletesek, mint a szociáldemokraták. Ez a megállapítás nem a recenzens túlzása vagy beleérzése, hanem Rákosi megfogalmazása. Évtizedekkel később újrafogalmazza a népi kollégiumok elleni vádakat, igazoltnak ítéli a kollégiumok feloszlatását, felmelegíti Rajk és a NÉKOSZ bűnös kapcsolatát, és következésképpen – jegyezzük meg, a valóságnak megfelelően – a volt NÉKOSZ-osokat is felelőssé teszi azért, hogy a „revizionisták pártellenes rohamában” jelentékeny szerepet játszottak. Ezért utasította el egykori Györffy-kollégista mi-

² Litván Györgyöt hat évre ítélték.

niszterelnökével, Hegedüs Andrással teljes egyetértésben a volt NÉKOSZ-osok országos találkozájának még a gondolatát is.

Ebben az offenzív hangulatban érkezett Mikojan „teljesen váratlanul” Budapestre. Mikojan a Petőfi Körít szűk körben (Rákosi, Gerő és Hegedüs előtt) második, egyelőre lövöldözés nélküli Poznańnak tekintette (kijelentését azután a KV pléniumán is megismételte), ugyanakkor javasolta Rákosi azonnali felmentését és Gerő kinevezését. A javaslat mindenkit teljesen váratlanul ért. Igaz, hogy Hegedüs András régebbi visszaemlékezései szerint Mikojan, aki a tököli szovjet katonai repülőtéren landolt, már az autóban elmondta jövetelének fő célját, és Hegedüst kérte fel az első titkári tisztségre, aki ezt nem fogadta el – a történelmi esemény lényege egyértelmű: megint Moszkva döntött a magyar felső vezetés sorsáról, s megint minden előzetes konzultációt, vagy akár tapogatódzást mellőzve. Rákosi azonnal tudomásul vette a moszkvai döntést, „határozatnak” tekintette, mielőtt arról a magyar vezető testületek értesültek volna, s ugyan tudta, hogy bukása az ellenséges elemek sikere, megnyugodott Gerő személyében. Már csak a formaságokat kellett lebonyolítani.

Rákosit nemcsak saját menesztése aggasztotta, hanem elégedetlen volt az új vezetéssel és Mikojan politikájával is: bár ő is beszélt a börtönből szabadult Marosánnal, most bizalmatlan volt vele szemben, és különösen az ő szemében mindig is árulónak számító Szakasits Árpád visszatérése ellen berzenkedett, de legkevésbé Mikojan és a pártból kizárt Nagy Imre váratlan találkozása volt ínyére. Miután Mikojan mindent elrendezett, Budapestről Belgrádba utazott, s úticéljáról csak a búcsúzás során tett, mintegy mellékesen említést.

A valóban betegeskedő, bukott vezér a Szovjetunióban kívánta magát kezelteni, s elbeszélése szerint nem felel meg a valóságnak az az általánosan elfogadott nézet, hogy leváltásakor azonnal száműzték a Szovjetunióba. Elutazása előtt – írja ezúttal forrásokkal végleg alá nem támasztott, de logikailag elfogadható visszaemlékezésében – még kioktatta Gerőt, a párt új első titkárát, és Kádárt, a párt új másodtitkárát, hogy felmentése után a nekibátorodott ellenség – a revizionista pártellenzék, Nagy Imre hívei – még kíméletlenebbül fogja folytatni pártellenes aknamunkáját. A bukott Rákosi, akinek végül kudarcot vallott hároméves küzdelme, hogy 1953-ban elveszített egyeduralmát visszaszerezze, persze pesszimistább, mint a hatalomban maradt társai és az új vezetés. Neki még érdeke is fűződik az összeomláshoz, hiszen bebizonyosodhat, hogy nélküle nem mennek semmire. Gerőék azonban bíznak a kibontakozásban, abban, hogy csekélyke belpolitikai engedményeikkel és jugoszláviai Canossa-járásukkal megoldják a válságot.

1956 késő nyarán és őszén a gyógykezelésben részesülő, bukott vezér még nagyon is aktív. A közhiedelemmel ellentétben egyáltalán nem tiltották el a politizálástól, inkább talonban tartották. Tárgyalt a Krimben nyaraló Gerővel és számos szovjet vezetővel: Hruscsovval, Vorosilovval, valamint olyan nevezetes külföldi kommunista vezetőkkel, mint a lengyel Ochab, a francia Duclos, a bolgár Zsivkov. Meglepő módon a „párton kívüli” Barcs Sándortól értesült először a Rajk-temetés előkészületeiről, és arról, hogy egy ellenforradalommal is számolni kell. (Barcsot joggal aggasztotta Rajk teljes rehabilitálása, hiszen egyike volt a halálos ítéletet kimondó népbíráknak.) A Krímből Moszkvába visszatérő, funkció nélküli Rákosi szorongott: telefonált Ács

Lajosnak, a KV titkárának, és figyelmeztette, hogy Poznań-szerű ellenforradalmi lázadás fenyeget, de nem vidéken, hanem a fővárosban. A PB Rákosi üzenetét alaptalannak nyilvánította. Az „ellenforradalom” még a Rákosi jósolta időpontnál is előbb tört ki, különben október elején már nem engedte volna vissza Magyarországra porcelánművész feleségét.

A forradalom kirobbanásáról szóló elemzésének színvonala nem éri el az 1957 elején tucatjával megjelent „Fehér könyv”-szerű broszúrákét sem: „Ma már ismeretesek azok az ellenforradalmi és imperialista erők, amelyek Titóékkel vállvetve az Írószövetség, a Petőfi Kör mögött, annak fedezete alatt mozgósítottak.” Ennél több nem telik tőle.

Annál érdekesebb viszont cselekvő részvétele: a minden funkciójától megfosztott volt pártvezér – s miért ne hinnénk neki – október 23-án estétől aktívan részt vett a magyar események befolyásolásában. Már este meghívták az SZKP Elnökségének ülésére, jelen volt, amikor Hruscsov beszámolt a budapesti helyzetről, és miután elsőnek őt kérdezte meg, hogy szükséges-e a szovjet csapatok bevetése, a legcsekélyebb habozás nélkül a haladéktalan bevetés mellett foglalt állást. Rákosi ebben a pillanatban még nem tudta, hogy ledöntötték a Sztálin-szobrot, még nem tudott a Rádió és a *Szabad Nép* székházának ostromáról, de „nem volt kétsége, hogy ellenforradalmi megmozdulásról van szó”.

Ha hiszünk Rákosi visszaemlékezéseinek, akkor az első szovjet beavatkozás elhatározásában jelentős szerepe volt. (Nehezen tisztázható, hogy az ülésről készült feljegyzésben miért nem említik a jelenlétét.³ A szovjet vezetés látszólag ragaszkodott ahhoz, hogy a magyar kormány kérje a beavatkozást, ám „az elvtársak jelentékeny része erről nem volt meggyőződve. [...] Kaganovics mérgelődve mondotta: ha nem kéri a segítségünket, akkor utolsó rongyok.” A továbbiak ismertek.

Ekkor határozták el – Rákosi jelenlétében –, hogy Mikojan ismét Budapestre küldik (Rákosi nem említi a vele együtt utazó Szuszlovot). Mikojan a döntés előtt mintegy személyes tanácsot kért Rákositól (ne feledjük, alig három hónapja ő kötött útílaput Rákosi talpa alá), s Rákosi – elismeri őszintétlenségét – helyeselte Mikojan utazását. „Ha több időm lett volna, nem válaszoltam volna ilyen határozottan” – írja, és személyes sérelmeit félretéve nem szól semmit Mikojan nyári magatartásáról. Rákosi emlékezete szerint ekkor telefonált Gerőnek, és közölte vele a hírt, felkérve őt, hogy a fontos döntésekkel várják meg Mikojan. (Nagy Imre pártközponti jelenlétéről és az akkor már bizonyára megfogalmazódott döntésről, hogy reggelre kinevezik miniszterelnöknek, e verzió szerint Moszkva nem értesült.)

Mikojan azonnal útnak indult. (Szuszlovról még mindig nem tesz említést a szerző, vajon miért?) Rákosinak tudomása volt róla, hogy Mikojan repülőgépét nem fogadta a tököli repülőtér, és a veszprémi leszállás miatt nagy késedelemmel érkezett (valójában érkeztek) Budapestre. Rákosi ekkor néhány napig nem kapott szerepet. Telefonon ugyan beszélt a kimerült Gerővel, de a „beszélgetésből nem jön ki semmi

³ Vö. *Döntés a Kremlben, 1956. A szovjet pártelnökség vitái Magyarországról*. Szerkesztette Vjacseszlav Szereda és Rainer M. János. Budapest, 1996, 1956-os Intézet. 26. o.

használható”. Aggódott, és itt néhány olyan sor következik, amelyeket negyven esztendő múltán is letakarásra ítelt a posztszovjet cenzor.

Már-már tudomásul vette az ellenforradalom győzelmét, amikor október 29-én vagy 30-án ismét behívták a KPSZSZ (azaz az SZKP) prezídiumába. Eredeti feljegyzések híján téved: az október 31-i elnökségi ülésről van szó, amelyen megtörtént a „döntés a Kremlben”. Hruscsov már megszerezte Gomulka jóváhagyását, már Moszkvában tartózkodtak a kimenekített sztálinista vezetők, és az ülésen már csak a második invázió részleteit vitatták meg. Ekkor határozták el az ideiglenes forradalmi ellenkormány megalakítását, és egy felhívás megfogalmazását. A rendelkezésre álló dokumentum szerint Rákosi, Hegedűs András és Gerő egyöntetűen Münnichet javasolta miniszterelnöknek. (Ne feledjük: ekkor Münnich még Budapesten a Nagy Imre-kormány belügyminisztere.) A dátumtévesztéstől eltekintve Rákosi emlékezete alátámasztja a nagyon vázlatos „feljegyzést”: „első elgondolásunk az volt, hogy az új kormány feje Münnich Ferenc legyen”. Münnich jelölésében szerepet játszott, hogy beszédet mondott a Rajk-temetésen, tehát „nem mondhatták rá, hogy rákosista”, és hogy régi barátság fűzte Nagy Imréhez. Münnich sok évtizedes – s máig nem dokumentált – szovjet kapcsolatairól nem esik szó.

Miután hosszan indokolja, miért is lett volna Münnich a legalkalmasabb, és miért lett volna kiválasztásával bizonyára Tito is elégedett, Rákosi meglepő nyilatkozatot tesz: „Végül is Kádárt javasoltam.” A váratlan fordulat magyarázatával azonban adós marad. A könyv gondos szerkesztői jegyzetéből kitűnik, hogy ezt a mondatot később és kézzel írta ide Rákosi, utána az oldal körülbelül kétharmada üres, és további három oldal kimaradt a szerző eredeti számozása szerint. Egyelőre tehát csak spekulációkba bocsátkozhatunk: Kádár miniszterelnöksége vagy valóban Rákosi ötlete volt, vagy a vita győzte meg, hogy Kádár a megfelelőbb személy. E logika szerint ekkor határozták el, hogy másnap Kádárt és Münnichet Moszkvába csalják.

Rákosinak és társainak (hihetőleg Gerőnek, Hegedűsnek, Kovács Istvánnak és talán Piros Lászlónak) már csak egy feladata volt: megfogalmazni a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány felhívását. Rákosi leírása szerint a november 4-i felhívás egyetlen szó megváltoztatása nélkül, pontosabban egy szó beszúrásával látott napvilágot. A kötetet jegyzetelő kitűnő történészek helyesen hívják fel a figyelmet e megállapítás vitatható voltára. Hiszen eddigi ismereteink (pontosabban következtetéseink) szerint a felhívást először oroszul fogalmazták meg, majd a nehézkes magyar fordításon eszközöltek néhány változtatást. Azonban mindkét változat lehetséges, s bár a történelmet sem akkor, sem utólag nem befolyásolja érdemben, a felhívás keletkezése elgondolkodtató.

Nem lehet kizárni, hogy Rákosi és a fogalmazásban részt vevő társai eleve oroszul fogalmaztak, hiszen az idő sürgetett, fordítók nem álltak rendelkezésre, és a szovjet apparátus hivatalos tolmácsai ugyan megbízhatóak voltak, de csak törték a magyar nyelvet. Tárgyalásokon még csak-csak megfeleltek, de buzdító felhívást magyar nyelvre átültetni aligha voltak képesek. Így nagyon is valószínű, hogy mind a magyar, mind az orosz változat magyar anyanyelvű szerzők műve. Mivel Hegedűs András visszaemlékezéseiben határozottan azt állítja, hogy Moszkvába érkezése után vele szovjet vezetők nem tárgyaltak (ám ezt az állítást ma már hitelesnek elfogadott

dokumentumok cáfolják), csak saját logikánkra támaszkodhatunk: az ellenkormány megalakítására vonatkozó döntés után Rákosi és a már Moszkvában tartózkodó PB-tagok (vagy ezek egy csoportja) megfogalmazta (magyar és/vagy orosz nyelven) a november 4-i felhívás szövegét, amelyet a szovjet pártelnökség megvitatott, és már az időközben odaszállított Kádár és Münnich jelenlétében jóváhagyott.

Rákosi dicsekvése – hogy az általa fogalmazott felhívás csupán egyetlen beszúrással látott napvilágot – majdnem érdektelen. Az idegen területen létrejött magyar kormány idegen hatalom által kijelölt magyar vezetője olyan kiáltvány nyomán került hatalomra, melyet egészben (vagy nagyrészt) a rendszer bukásáért joggal felelőssé tett bukott vezetők fogalmaztak, és a megszálló csapatok osztogattak. Történelmi tény, s egyúttal a politikai és emberi cinizmus csúcsteljesítménye, hogy Rákosi aktív szerepet játszott annak a politikai rezsimnek a létrehozásában, amely az ő nevével fémjelzett korszak elítélésével kísérelte meg legitimálni magát. Ez persze egyúttal a Rákosi- és a Kádár-szisztéma jogfolytonosságát és szerves összetartozását is bizonyítja.

Rákosi memoárja itt megszakad. Politikai élete ezzel valójában véget is ért. Utolsó internacionalista kötelességének eleget tett, elősegítette gyűlölt, megvetett, árulónak tartott és börtönbe vetett utódjának és utódainak hatalmát, hogy helyreállítható legyen a szovjet birodalom – a proletár internacionalizmus megtestesülése – egysége, hatalma és szilárdsága. Történelmi szerep már nem várt és várható rá. Amikor haláláig fokozódó megaláztatása és romló életkörülményei ellen küzdött, és beadványokkal ostromolta a szovjet és magyar párt illetékeseit (ennek dokumentumait nem memoárjaiból ismerjük), már-már emberi vonásai is kiütköztek. Csak arról feledkezett meg, hogy miként jártak a sztálini korban és Sztálin legjobb magyar tanítványának vezérlete alatt mindazok, akik feleslegessé váltak, tévedtek, vagy rosszul mérték fel a pillanatnyi helyzetet. Rákosi tragikus, ám hosszú életének titka, hogy a kor már nem engedte meg Kádár Jánosnak, hogy ugyanúgy bánjon el vele, mint másik riválisával, Nagy Imrével.

